

W y t y c z n e
wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej
w zakresie prawno-karnej ochrony rodziny

Sąd Najwyższy na posiedzeniu Izby Karnej w pełnym składzie po rozpoznaniu

1) wniosku Prokuratora Generalnego PRL o ustalenie wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie prawno-karnej ochrony rodziny;

2) wniosku Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego o ustalenie wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania przepisów związanych z ochroną rodziny — zważywszy, że:

— rodzina jako podstawowa komórka struktury społecznej spełnia doniosłe funkcje w zakresie biologicznego rozwoju narodu i wychowania młodego pokolenia na prawych i świadomych swych obowiązków obywateli,

— z racji swojej roli w społeczeństwie i znaczenia w życiu osobistym obywatela rodzina ma zagwarantowaną w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej opiekę państwa, które w trosce o umocnienie rodziny zapewnia jej wszechstronną ochronę prawną oraz pomoc socjalną i materialną, a w tym również zabezpiecza realizację praw i obowiązków alimentacyjnych,

— w systemie ochrony prawnej przepisy karne są środkiem ostatecznym ale niezbędnym dla zabezpieczenia rodziny przed groźnymi czynami godzącymi w jej dobro zarówno ze strony samych członków rodziny, jak i ze strony innych osób,

— jednolita wykładnia i właściwe stosowanie tych przepisów jest istotnym warunkiem skuteczności ich oddziaływania indywidualnego i społecznego,

— szczególnej uwagi organów wymiaru sprawiedliwości wymagają zwłaszcza te przestępstwa przeciwko rodzinie, które wyróżniają się wysokim stopniem społecznego niebezpieczeństwa i znacznym nasileniem, a mianowicie: znęcanie się nad członkami rodziny, rozpijanie małoletnich i uchylanie się od obowiązku alimentacji,

— na podstawie art. 24 lit. „c” i art. 28 pkt 2 ustawy z dnia 15.II.1962 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. Nr 11, poz. 54 z późn. zmianami)

uchwalił co następuje:

1. Przepięstwo z art. 184 § 1 k.k. występujące przeważnie w postaci znęcania się nad członkami rodziny, stanowi rażące naruszenie obowiązków rodzinnych, prowadzi najczęściej do rozkładu pożycia małżeńskiego i rozbicia rodziny oraz do demoralizacji młodzieży.

Przedmiotem czynności wykonawczej z art. 184 § 1 k.k. określonej jako znęcanie się, mogą być wyłącznie wymienione w tym przepisie kategorie osób, a to: członkowie rodziny sprawcy, inne osoby pozostające w stałym lub przemijającym stosunku zależności od niego, małoletni lub osoby bezradne.

Wieloletnia praktyka wymiaru sprawiedliwości wskazuje, że ofiarami przestępstw z art. 184 § 1 k.k. są w znacznej większości wypadków członkowie rodziny a wśród nich przeważnie żona i dzieci, a więc osoby, którym sprawca — z natury łączącej go z nimi więzi rodzinnej i z mocy prawa — obowiązany jest świadczyć pomoc oraz działać dla ich dobra (art. 23, 87, 95 § 1 i § 3, 96 k.r.o.).

Przepięstwo to godzi zatem w podstawowe zasady współżycia w rodzinie, decydujące o jej spoistości i trwałości, stanowi rażące naruszenie obowiązków rodzinnych i istotny czynnik wpływający na rozkład małżeństwa i rozbicie rodziny, a w konsekwencji na osłabienie jej funkcji wychowawczej z dalszymi szkodliwymi tego następstwami dla rozwoju fizycznego, psychicznego i moralnego oraz procesu przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Rodzina jest w tym procesie pierwszym wzorcem współżycia społecznego. Od atmosfery w niej panującej, wzajemnego poszanowania i solidarności jej członków zależy przede wszystkim prawidłowe kształtowanie się charakteru i osobowości dziecka oraz — gdy dorośnie — jego postawa w stosunkach międzyludzkich decydujących w znacznym stopniu o jakości życia.

2. Określenie ustawowe „znęca się” oznacza działanie albo zaniechanie, polegające na umyślnym zadawaniu bólu fizycznego, lub dotkliwych cierpień moralnych, powtarzającym się albo jednorazowym, lecz intensywnym i rozciągniętym w czasie.

Od strony przedmiotowej pod pojęciem znęcania się rozumie się zazwyczaj zachowanie złożone z jedno- lub wielorodzajowych pojedynczych czynności naruszających różne dobra np. nietykalność ciała, godność osobistą, mienie — systematycznie powtarzające się. Całość tego postępowania zbiorowo określonego, którego poszczególne fragmenty mogą wypełniać

znamiona różnych występków (np. art. 166, 167, 181, 182, 212 k.k.), stanowi jakościowo odmienny, odrębny typ przestępstwa zagrożony surowszą karą.

Wyjątkowo można uznać za znęcanie się postępowanie wprawdzie ograniczone do jednego zdarzenia, zwartego czasowo i miejscowo, lecz odznaczające się intensywnością w zadawaniu dolegliwości fizycznych lub psychicznych, a zwłaszcza złożone z wielu aktów wykonawczych rozciągniętych w czasie.

Dla bytu przestępstwa z art. 184 § 1 k.k. nie jest konieczne działanie (np. bicie, zniewagi, groźby, niszczenie mienia). Można je popełnić także przez zaniechanie (np. niedostarczanie pożywienia dziecku lub osobie chorej).

O uznaniu za znęcanie się zachowania sprawiającego ból fizyczny lub dotkliwe cierpienia moralne decyduje ocena obiektywna a nie subiektywne odczucie pokrzywdzonego.

Cechą podmiotową znęcania się jest umyślność, która w zasadzie występuje w postaci zamiaru bezpośredniego, wyrażającego się w chęci wyrządzenia krzywdy fizycznej lub moralnej, dokuczenia, poniżenia itp. obojętnie z jakich pobudek. Nie można jednak wyłączyć popełnienia niekiedy przestępstwa z art. 184 k.k. z zamiarem ewentualnym. W takim wypadku niezbędne jest ustalenie na podstawie konkretnych okoliczności, że sprawca, dążąc bezpośrednio do innego celu, godził się równocześnie na wyrządzenie pokrzywdzonemu dotkliwych przykrości i cierpień (np. przy nadmiernym, szkodliwym dla zdrowia fizycznego i psychicznego, karceniu dzieci, stosowanym w celach wychowawczych).

3. Przez „członka rodziny”, o którym mowa w art. 184 § 1 k.k. należy rozumieć przede wszystkim małżonka, rodziców i dzieci sprawcy a nadto osoby pozostające z nim w stosunku przysposobienia.

Z treści art. 5 pkt 7 i art. 79 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, przepisów prawa rodzinnego, prawa pracy i aktów prawnych z zakresu socjalnego wynika, że ustawodawca, statuując szczególną ochronę rodziny ze strony państwa, nadał charakter instytucjonalny tej najmniejszej grupie społecznej jaką tworzą małżonkowie oraz rodzice i dzieci. Wzajemne stosunki, prawa i obowiązki przede wszystkim członków tej grupy podlegają szczegółowej regulacji prawnej.

Wprowadzenie do art. 184 § 1 k.k. pojęcia „członek rodziny” sprawcy w zestawieniu z art. 186 § 1 k.k., w którym użyto wyjaśnionego w art. 120 § 5 k.k. określenia „osoba najbliższa” oraz w porównaniu z art. 175 k.k. wymieniającym *expressis*

verbis rodzaj pokrewieństwa — świadczy o tym, że w każdym z wymienionych przepisów chodzi o inny krąg osób.

Skoro zaś brak jest w kodeksie karnym definicji „członka rodziny” jako terminu swoistego dla tej ustawy, należy go interpretować zgodnie z przepisami prawa rodzinnego, w szczególności art. 23 i 121 § 1 k.r.o.

Przez członka rodziny sprawcy, o którym mowa w art. 184 § 1 k.k. należy zatem rozumieć jego małżonka, rodziców i dzieci, a nadto osoby pozostające z nim w stosunku przysposobienia.

Tym wszystkim osobom art. 184 § 1 k.k. zapewnia ochronę z racji samej ich przynależności do rodziny, nie wymagając nadto istnienia innej trwałej więzi faktycznej ze sprawcą, jak wspólne zamieszkanie lub prowadzenie razem gospodarstwa domowego.

Podwójna więź: naturalna i formalno-prawna, łącząca małżonków oraz rodziców i dzieci, z samej swej istoty jest tak ścisła, zakłada tak bliskie i bezpośrednie kontakty między nimi, że zawsze stwarza sposobność do ewentualnego wykorzystania i nadużywania przewagi jednych nad drugimi — przybierającego w skrajnych wypadkach formę znęcania się — nawet jeżeli osoby te nie przebywają stale ze sobą lecz mieszkają i gospodarują oddzielnie.

Innym krewnym lub powinowatym sprawcy oraz osobom pozostającym z nim faktycznie we wspólnym pożyciu przysługuje ochrona z art. 184 k.k. z reguły z powodu zależności od sprawcy, ewentualnie małoletności lub bezradności, które to cechy niejednokrotnie występują łącznie.

Stosunek zależności od sprawcy — w rozumieniu art. 184 § 1 k.k. — zachodzi wówczas, gdy pokrzywdzony nie jest zdolny z własnej woli przeciwstawić się znęcaniu i znosi je z obawy przed pogorszeniem swoich dotychczasowych warunków życiowych (np. utratą pracy, środków utrzymania, mieszkania, rozłąką lub zerwaniem współżycia ze sprawcą).

Stosunek tego rodzaju może istnieć z mocy prawa (np. w razie ustanowienia opieki lub umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej) albo na podstawie umowy (np. między pracodawcą a pracownikiem, najemcą lokalu a wynajmującym itp.).

Może także wynikać z sytuacji faktycznej stwarzającej dla sprawcy sposobność znęcania się przy wykorzystaniu przewagi nad ofiarą, jaką mu daje łącząca ich więź materialna, osobista lub uczuciowa.

Tego rodzaju sytuacja może zachodzić w konkretnych oko-

licznościach między osobami należącymi do tzw. wielkiej rodziny, które pozwalają wyróżnić niektóre przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (art. 14 § 1, 128 i 144 § 1 i § 2) — a mianowicie między krewnymi i powinowatymi w linii prostej oraz rodzeństwem, zwłaszcza zamieszkałymi wspólnie.

Za taką sytuację uznać należy również związek oparty na wspólnym pożyciu, funkcjonujący na tych samych zasadach jak formalnie założona rodzina, a także fakt wspólnego zamieszkania i wykonywania władzy rodzicielskiej nad wspólnymi dziećmi przez rozwiedzionych małżonków.

Bezradne są osoby, które z powodu swoich właściwości fizycznych: podeszłego wieku, kalectwa, obłożnej choroby lub psychicznych (np. upośledzenie umysłowe) nie są w stanie samodzielnie decydować o swoim losie ani zmienić swojego położenia.

Małoletnimi są osoby, które nie ukończyły lat 18 (art. 10 § 1 k.c.), chyba że uzyskały wcześniej pełnoletność przez zawarcie związku małżeńskiego (art. 10 § 2 k.c.).

4. Spowodowanie znęcaniem się skutku wykraczającego poza ramy pojęcia znęcania się i wyczerpującego znamiona innego przestępstwa uzasadnia kumulatywną kwalifikację prawną takiego czynu (art. 10 § 2 k.k.).

W istocie fizycznego znęcania się przewidzianego w art. 184 § 1 k.k. mieszczą się akty wykonawcze polegające zwykle na naruszeniu nietykalności cielesnej pokrzywdzonego, określonym w odrębnym przepisie art. 182 k.k. W związku z tym, że stanowią one fragmenty przestępstwa zbiorowego zagrożonego karą surowszą zostają pochłonięte przez jego ustawowe znamiona, a tym samym nie dają podstawy do kumulatywnej kwalifikacji prawnej.

W podobnej relacji do art. 184 § 1 k.k. mogą pozostawać niektóre przestępstwa należące do elementów składowych zbiorczego pojęcia moralnego znęcania się (np. zniewagi z art. 181 § 1 k.k., groźby z art. 166 k.k., zmuszanie do określonego zachowania się z art. 167 k.k., niszczenie lub uszkodzenie mienia z art. 212 k.k.).

Inna sytuacja zachodzi wówczas, gdy sprawca przestępstwa z art. 184 § 1 k.k. — dla dokonania którego ustawa nie wymaga żadnego określonego skutku — spowodował w rezultacie znęcania się następstwa decydujące o wyczerpaniu tym czynem równocześnie znamion innego przestępstwa (np. uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia określony w art. 155 lub 156 k.k. albo śmierć ofiary — art. 152, 157 czy 148 k.k.).

W takim wypadku nie jest możliwe ani celowe rozgraniczenie czynu mającego w całości charakter znęcania się od tego jego fragmentu, z którego wyniknął określony skutek. Należy zatem zastosować kumulatywną kwalifikację prawną tego czynu zgodnie z dyspozycją art. 10 § 2 k.k.

Nie ma natomiast podstawy do traktowania jako jeden z elementów znęcania się — a w konsekwencji do przyjęcia realnego zbiegu przepisów ustawy — takiego działania sprawcy powodującego określony skutek (np. uszkodzenie ciała lub pozbawienie życia), które stanowi zdarzenie oderwane w czasie i dające się wyraźnie oddzielić od czynności podjętych z zamiarem znęcania się.

Rozróżnienie tych dwóch odmiennych sytuacji zależy od konkretnych okoliczności faktycznych i ustaleń dokonanych w indywidualnej sprawie.

5. Czyn określony w art. 184 § 2 k.k. stanowi kwalifikowany typ przestępstwa znęcania się. Znamieniem ustawowym decydującym o surowszej odpowiedzialności jest następstwo polegające na targnięciu się pokrzywdzonego na własne życie.

W art. 184 § 2 k.k. wprowadzony został nowy typ przestępstwa znęcania się, kwalifikowany przez następstwo tego czynu. Jest nim targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, przy czym dla realizacji tego dodatkowego ustawowego znamienia wystarczy już sama próba samobójstwa.

Warunkami odpowiedzialności sprawcy za przestępstwo z art. 184 § 2 k.k. są: od strony przedmiotowej — ustalenie związku przyczynowego między znęcaniem się a zamachem samobójczym ofiary, a od strony podmiotowej — objęcie tego kwalifikującego następstwa winą nieumyślną, co najmniej w tej postaci, że sprawca powinien był i mógł je przewidzieć (art. 8 k.k.).

6. Art. 185 k.k. ma na celu ochronę młodzieży przed niebezpiecznym dla jej zdrowia fizycznego i psychicznego oraz dla jej rozwoju moralnego nawykiem picia alkoholu.

Pijaństwo należy do najbardziej niebezpiecznych społecznie zjawisk. Jego ujemne skutki przejawiają się w różnych dziedzinach. Jest między innymi najczęściej źródłem konfliktów rodzinnych i przyczyną rozkładu pożycia małżeńskiego oraz jednym z istotnych czynników kryminogennych.

Największe jednak spustoszenie w sferze biologicznej (zdrowia fizycznego i psychicznego) oraz w sferze moralnej wyrządza pijaństwo wśród młodzieży.

Do zespołu środków, które mają przeciwdziałać powstawa-

niu i szerzeniu się tego zjawiska, należy przepis art. 185 k.k. ustanawiający odpowiedzialność karną za rozpijanie małoletnich.

Podmiotem tego przestępstwa może być każdy. Jeżeli jest nim członek rodziny małoletniego jego działanie godzi nie tylko w interes tego małoletniego ale w dobro całej rodziny zwłaszcza w jej funkcję wychowawczą.

7. Pod pojęciem „rozpija” jako znamieniem przestępstwa z art. 185 k.k. rozumieć należy takie działanie, które stwarza niebezpieczeństwo przyzwyczajenia małoletniego do stałego picia napojów alkoholowych lub umocnienia w nim tego rodzaju skłonności. Rozpijanie oznacza działanie wielokrotne, powtarzające się z pewną częstotliwością.

Art. 185 k.k. rozróżnia trzy postacie działania sprawcy, mianowicie: dostarczenie małoletniemu napojów alkoholowych, ułatwianie mu ich spożycia lub nakłanianie go do spożywania takich napojów. Działanie to, niezależnie od tego, którą z wymienionych form przybiera — wtedy wyczerpuje znamiona „rozpijania”, jeżeli jego wynikiem jest niebezpieczeństwo przyzwyczajenia małoletniego lub utrwalenia jego skłonności do stałego picia alkoholu, a w konsekwencji możliwość popadnięcia w nałóg.

Ten właśnie skutek — w wypadku gdy działanie sprawcy polega na dostarczeniu małoletniemu napojów alkoholowych — stanowi kryterium rozgraniczenia surowiej karanego przestępstwa z art. 185 k.k. od stanu faktycznego przewidzianego w art. 25 § 1 w związku z art. 2 § 2 ustawy z dnia 10.XII.1959 roku o zwalczaniu alkoholizmu (Dz.U. Nr 69, poz. 434), występującego m.in. w postaci sprzedaży lub podania małoletniemu napojów o wartości powyżej 4,5⁰/₀ alkoholu.

W samej istocie pojęcia „rozpija” mieści się założenie wielokrotności działania. Jedynie działanie powtarzające się z pewną częstotliwością pozwala bowiem przyjąć, że w jego następstwie powstanie niebezpieczeństwo przyzwyczajenia małoletniego do spożywania alkoholu, które może przejść w nałóg.

Na wielokrotność działania wskazuje również opis w art. 185 k.k. czynności wykonawczych przy użyciu określenia „spożywanie”.

W związku z tym należy przyjąć, że jednorazowe działanie nie wyczerpuje znamion przestępstwa z art. 185 k.k., natomiast może stanowić występki z art. 25 § 1 w związku z art. 2

§ 2 cytowanej ustawy z dnia 10.XII.1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu.

Nie da się jednak wyeliminować i takiej sytuacji, że przy jednorazowym działaniu konkretne okoliczności będą wskazywać na zamiar sprawcy przyzwyczajenia małoletniego do picia alkoholu. Wówczas należy rozważyć, czy czyn ten powinien być potraktowany jako usiłowanie przestępstwa z art. 185 k.k.

8. Celem przepisu art. 186 § 1 i 2 k.k. jest ochrona praw alimentacyjnych przysługujących określonym osobom z mocy ustawy lub orzeczenia sądowego.

Polityka państwa zmierza do nieustannego podnoszenia poziomu życia narodu, a w tym do stałej poprawy warunków materialnych obywateli w celu coraz pełniejszego zaspokojenia ich potrzeb.

Przejawem tej dążności jest m.in. zapewnienie realizacji praw i obowiązków alimentacyjnych (art. 79 ust. 3 Konstytucji PRL), w szczególności zaś utworzenie specjalnego funduszu przeznaczonego na wypłatę świadczeń pieniężnych dla dzieci i innych osób, znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej z powodu niemożności wyegzekwowania należnych im alimentów (ustawa z dnia 18.VII.1974 r. o funduszu alimentacyjnym — Dz.U. Nr 27, poz. 157).

Jednym ze środków służących realizacji tych praw i obowiązków jest przewidziana w art. 186 § 1 i 2 k.k. karno-prawna ochrona uprawnień alimentacyjnych, przysługujących z mocy ustawy lub orzeczenia sądowego osobom wymienionym w tym przepisie.

Wyrazem zaś wzmożenia tej ochrony jest nowelizacja art. 186 k.k., polegająca na przekształceniu przestępstwa uchylania się od obowiązku alimentacyjnego na ścigane z urzędu zamiast jak poprzednio na wniosek (art. 20 cyt. ustawy o funduszu alimentacyjnym).

9. Uchylanie się od obowiązku łożenia na utrzymanie osoby uprawnionej do alimentacji zachodzi wtedy, gdy zobowiązany, mając obiektywną możliwość wykonania tego obowiązku, nie dopełnia go ze złej woli. „Uporczywe” uchylenie się oznacza postępowanie nacechowane nieustępliwością oraz długotrwałe.

Sam fakt niewykonania określonego obowiązku nie jest równoznaczny z uchylaniem się od niego.

W pojęciu uchylania się zawarty jest bowiem negatywny stosunek psychiczny osoby zobowiązanej do nałożonego na nią obowiązku, sprawiający, że nie dopełnia ona tego obowiązku, mimo że ma obiektywną możliwość jego wykonania.

Innymi słowy określenie „uchyla się” użyte w art. 186 k.k. oznacza umyślne zaniechanie spełnienia powinności (uwarunkowanej oczywiście możliwością) łożenia na utrzymanie osoby uprawnionej.

Ilekcją więc istnieje podejrzenie popełnienia tego przestępstwa należy w pierwszym rzędzie zbadać przyczyny niewywiązania się z obowiązku alimentacyjnego przez domniemanego sprawcę, które może niekiedy zdarzyć się z powodów obiektywnych (np. ciężkiej choroby i pobytu w szpitalu).

Karalność uchylania się od obowiązku alimentacyjnego zależy nadto od istnienia dwóch następujących ustawowych znamion: po pierwsze — uporczywości charakteryzującej dodatkowo nastawienie psychiczne sprawcy i sposób jego postępowania, po drugie — skutku spowodowanego tym postępowaniem, polegającego na narażeniu pokrzywdzonego na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych.

Znamię uporczywości łączy w sobie dwa elementy.

Jeden z nich charakteryzuje postępowanie sprawcy od strony podmiotowej, a polega na szczególnym nastawieniu psychicznym wyrażającym się w nieustępliwości, chęci postawienia na swoim, obojętne z jakich pobudek, podtrzymywaniu własnego stanowiska na przekór ewentualnym próbom jego zmiany (np. mimo wszczęcia egzekucji cywilnej, przeprowadzenia rozmów ostrzegawczych itp.). Przejawem takiego nastawienia psychicznego bywa porzucanie pracy, jej zmiana na gorzej płatną.

Drugi element, obiektywny, polega na trwaniu takiego stanu rzeczy przez pewien dłuższy czas (np. na wstrzymywaniu się z zapłatą kolejnych rat alimentacyjnych co najmniej przez trzy miesiące lub płaceniu ich nieregularnie albo w kwotach znacznie niższych od należnych).

10. Zaspokojenie podstawowych potrzeb oznacza dostarczenie środków materialnych koniecznych nie tylko do utrzymania ale również dla uzyskania niezbędnego wykształcenia i korzystania z dóbr kulturalnych.

Zakres podstawowych potrzeb życiowych nie jest pojęciem stałym i niezmiennym lecz zależy od konkretnych warunków społeczno-ekonomicznych i stanu świadomości społecznej na danym etapie rozwoju społeczeństwa.

Im wyższy jest stopień tego rozwoju oraz przeciętny poziom życia obywateli, tym większe i bardziej różnorodne są potrzeby uznawane powszechnie za podstawowe.

W szczególności staje się niezbędne nie tylko zabezpieczenie każdemu człowiekowi minimum egzystencji w postaci środków przeznaczonych na jego utrzymanie: żywności, odzieży, mieszkania itp., ale również — odpowiednio do wieku — zapewnienie mu niezbędnego wykształcenia i przygotowania zawodowego, a także możliwości korzystania z dóbr kulturalnych.

Zaspokojenie takich potrzeb wyższego rzędu, zwłaszcza w odniesieniu do dziecka jest w rozwiniętym społeczeństwie istotnym elementem procesu wychowawczego rozumianego jako kształtowanie osobowości, charakteru i postawy obywatelskiej oraz przygotowanie do samodzielnego życia.

11. Fakt zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych uprawnionego kosztem znacznego wysiłku osoby współzobowiązanej do alimentacji albo przez inne osoby, niezobowiązane, nie wyłącza ustawowego znamienia narażenia na niemożność zaspokojenia tych potrzeb.

W odróżnieniu od poprzedniego stanu prawnego dla wypełnienia ustawowych znamion przestępstwa z art. 186 k.k. wystarcza samo narażenie uprawnionego do alimentacji na niemożność zaspokojenia jego podstawowych potrzeb życiowych, pozostające w związku przyczynowym z uchylaniem się sprawcy od ciężącego na nim obowiązku alimentacyjnego.

Okoliczność, że w rzeczywistości potrzeby uprawnionego są zaspokajane przez inne osoby, nie wyklucza odpowiedzialności karnej zobowiązanego.

W szczególności stanu zagrożenia wywołanego niepłaceniem alimentów nie usuwa fakt, że potrzeby uprawnionego zaspokaja osoba współzobowiązana do łożenia na jego utrzymanie, o ile świadczy sama znacznie więcej niż na nią przypada z uszczerbkiem dla własnego zdrowia lub własnych potrzeb.

Analogiczna sytuacja istnieje wtedy, gdy koszty utrzymania i wychowania uprawnionego do alimentacji ponosi faktycznie osoba nie obciążona takim obowiązkiem. Dotyczy to także wypadków świadczeń ze strony zakładów opiekuńczo-wychowawczych i funduszu alimentacyjnego.

12. Zgrupowanie w jednym rozdziale (XXV) k.k. przestępstw przeciwko rodzinie, a także opiece i młodzieży, nie wyłącza możliwości zaliczenia do tej kategorii również przestępstw zamieszczonych poza tym rozdziałem, jeżeli przepisy karne chroniące w pierwszym rzędzie inne dobra prawne równocześnie spełniają rolę ochronną w stosunku do dóbr wymienionych w rozdziale XXV.

W wypadku powrotu do przestępstwa bardzo istotne znaczenie w przedmiocie kwalifikacji prawnej czynu ma ustalenie, czy nowe przestępstwo jest podobne do poprzednio popełnionego, a więc czy zostało skierowane przeciwko temu samemu lub zbliżonemu dobru chronionemu prawem. W związku z tym stwierdzić należy, że poza rozdziałem XXV k.k. umieszczono szereg przestępstw, które mogą być skierowane również przeciwko rodzinie, a także opiece i młodzieży, jak np. przestępstwa przewidziane w artykułach: 153, 161 — w wypadku gdy małoletni jest przedmiotem czynności wykonawczej, 174 — jeżeli dotyczy członka rodziny lub małoletniego, 175, 176 i 177 k.k. — w wypadku popełnienia tego przestępstwa w obecności osoby poniżej lat 15. Umieszczenie tych przepisów w różnych rozdziałach kodeksu karnego spowodowane zostało m.in. tym, że przepisy te chronią inne dobra a nadto mogą być popełnione przez szerszy krąg podmiotów.

13. W sprawach o przestępstwa przeciwko rodzinie — jeżeli sprawcą jest jej członek — szczególnego znaczenia nabierają ogólne zasady sądowego wymiaru kary, które winny mieć na względzie zarówno zapobieganie powtarzaniu się tych przestępstw jak i unikanie doprowadzenia do rozbicia rodziny, gdy istnieją szanse jej utrzymania.

Zasady sądowego wymiaru kary za przestępstwo przeciwko rodzinie, w razie popełnienia go przez jej członka, muszą uwzględniać m.in., iż celem kary jest w takim wypadku wdrożenie sprawcy do rzetelnego wypełniania swoich obowiązków wobec rodziny i kształtowanie poczucia odpowiedzialności za jej prawidłowe funkcjonowanie. Sądy, stosując te zasady i indywidualizując je w konkretnych sprawach, powinny wymierzać przede wszystkim kary o charakterze wolnościowym by — o ile istnieje szansa utrzymania rodziny — nie doprowadzić do jej całkowitego rozbicia.

Z tych względów należy każdorazowo rozważyć:

— w wypadku przestępstw uchylania się od alimentacji możliwość warunkowego umorzenia postępowania, z jednoczesnym zobowiązaniem sprawcy do naprawienia szkody przez wpłacenie zaległych rat alimentacyjnych;

— w sprawach o występki zagrożone karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy (art. 161, 162, 185, 186 k.k.) za które nie należałoby wymierzyć kary surowszej niż 6 miesięcy, celowość orzeczenia w oparciu o art. 54 k.k. — zamiast tej kary, kary ograniczenia wolności;

— w sprawach o występki zagrożone przemiennie: pozba-

wieniem wolności, ograniczeniem wolności lub grzywną (art. 163 § 2, 177 k.k.), a także przy stosowaniu art. 57 § 3 ust. 3 k.k., możliwość wyboru innych kar niż pozbawienie wolności w tych wszystkich wypadkach, gdy cele zapobiegawcze i wychowawcze oraz społecznego oddziaływania mogą być osiągnięte bez izolowania skazanego w zakładzie karnym.

Wymierzając karę ograniczenia wolności, sądy powinny jak najszerszej korzystać z możliwości zobowiązania skazanego do naprawienia szkody zgodnie z art. 35 k.k. oraz zgodnie z art. 34 § 1 k.k. zobowiązać go do wykonania nieodpłatnej dozorowanej pracy na cele publiczne, a w wypadku gdy sprawca czynu nie pozostaje w zatrudnieniu ani nie podejmuje pracy zarobkowej mimo braku przeszkód ku temu, skierować takiego sprawcę do odpowiedniego zakładu pracy w celu zatrudnienia go tam.

W razie skazania na karę pozbawienia wolności do lat 2, należy rozważyć, czy nie zachodzą przesłanki określone w art. 73 k.k. (pozytywna prognoza i brak przeciwwskazań ze względu na społeczne oddziaływanie kary).

Orzekając karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania należy rozważyć konieczność nałożenia na skazanego obowiązków określonych w art. 75 § 2 k.k. w szczególności: naprawienia szkody, wykonywania obowiązku łożenia na utrzymanie innej osoby, wykonywania pracy zarobkowej, powstrzymywania się od nadużywania alkoholu, poddania się leczeniu odwykowemu.

Nałożenie określonych obowiązków oraz kontrola ich wypełniania z możliwością zmiany obowiązków (art. 77 k.k.) i zarządzenia wykonania kary w wypadku uchylania się od nich (art. 78 k.k.) powinny służyć wdrażaniu sprawcy do przestrzegania porządku prawnego oraz pozytywnemu kształtowaniu jego postawy i zachowania się.

Potrzeba zapewnienia właściwego wykonywania przez skazanego nałożonych nań obowiązków oraz kontrola jego postępowania winny każdorazowo powodować rozważenie oddania skazanego pod dozór, o którym mowa w art. 76 § 2 k.k., względnie uzależnienia warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności od poręczenia organizacji społecznej, instytucji lub osoby godnej zaufania.

Możliwość nałożenia na skazanego obowiązków przewidzianych w art. 75 § 2 k.k. winna być również rozważana przy podejmowaniu decyzji w przedmiocie warunkowego przedterminowego zwolnienia z zakładu karnego (art. 94 k.k.).

Ponieważ doświadczenia praktyki wskazują, że w przeważającej liczbie wypadków podłożem przestępstw przeciwko rodzinie jest nietrzeźwość sprawców, nadużywanie przez nich alkoholu oraz prowadzenie pasożytniczego trybu życia — sądy powinny traktować te okoliczności jako obciążające i wpływające na surowszy wymiar kary.

Również surowszego wymiaru kary wymagają wypadki przestępstw popełnionych w warunkach recydywy oraz szczególnie okrutnego postępowania sprawcy przestępstwa z art. 184 k.k. i wyjątkowo długiego uchylania się od wykonywania obowiązku alimentacyjnego zwłaszcza jeżeli skutkiem tych przestępstw były poważne następstwa.

14. Duże znaczenie w zakresie ograniczenia demoralizacji młodzieży przez sprawców przestępstw przeciwko rodzinie, a także opiece i młodzieży, ma prawidłowe stosowanie kary dodatkowej pozbawienia praw rodzicielskich lub opiekuńczych.

Uznając potrzebę wzmocnienia ochrony małoletnich przed demoralizującym wpływem tych rodziców czy opiekunów, którzy wkroczyli na drogę przestępstwa, kodeks karny zwiększył zakres stosowania kary dodatkowej pozbawienia praw rodzicielskich lub opiekuńczych, dopuszczając jej orzeczenie w wypadkach popełnienia przestępstwa na szkodę małoletniego lub we współdziałaniu z nim albo w okolicznościach, w których czyn mógł stanowić gorszący przykład dla małoletniego. Chodzi o każdego małoletniego, a nie tylko tego, nad którym sprawca sprawował władzę rodzicielską lub opiekuńczą. Orzeczenie tej kary jest fakultatywne i może dotyczyć nawet osoby, która nie sprawuje władzy rodzicielskiej. Za kryterium decydujące o wymierzeniu tej kary i czasie jej trwania należy przyjmować wzgląd na zabezpieczenie interesów dziecka w zakresie wychowawczym i pozbawienie sprawcy wpływu na proces wychowania dzieci lub małoletnich, nad którymi dotąd sprawował władzę rodzicielską albo opiekę ewentualnie mógłby sprawować w przyszłości.

Waga decyzji w tym przedmiocie zobowiązuje sąd do zebrania przed jej podjęciem dokładnych informacji o tym jak oskarżony wywiązywał się dotychczas ze swoich obowiązków rodzicielskich.

15. Dobór najtrafniejszego środka karnego oraz skuteczność przeciwdziałania przestępczości przeciwko rodzinie zależy w dużym stopniu od sprawności postępowania karnego.

W sprawach z zakresu prawno-karnej ochrony rodziny ze względu na ich specyficzny charakter, wielkiego waloru na-

biera zagadnienie sprawności postępowania karnego, w toku którego organy procesowe powinny ze szczególną troską dbać o wydobycie wszystkich elementów mogących oddziaływać wychowawczo i zapobiegawczo.

Uwzględnić przy tym należy m.in., że sytuacja procesowa pokrzywdzonego — jeżeli oskarżonym jest członek jego rodziny — jest z reguły trudna albowiem często jego zeznania są podstawowym bądź nawet jedynym dowodem popełnienia przestępstwa. Ta sytuacja pokrzywdzonego nakłada na organy prowadzące postępowanie karne, zwłaszcza na sąd, obowiązek zapewnienia pokrzywdzonemu pełnej, pozbawionej obaw swobody składania zeznań i ochrony jego praw w tym zakresie. Należy również w miarę możliwości unikać wielokrotnego przesłuchiwania pokrzywdzonego na te same okoliczności lub na okoliczności ustalone już innymi dowodami i nie budzące wątpliwości. W szczególności zaś należy unikać zbędnego przesłuchiwania nieletnich w charakterze świadków.

Charakter przestępstw przeciwko rodzinie i potrzeba szczególnie trafnego doboru środków karnych może uzasadniać udział przedstawiciela społecznego w postępowaniu sądowym. Uchwała pełnego składu Izby Karnej z dnia 9 czerwca 1976 r. — VI KZP 13/75.